

ויגש: אתיקה וכלכלה במצרים העתיקה

ספר בראשית עוסק בתחילתו בכריאת העולם, וברובו הגדול – בתולדות משפחת בית אברהם. הספר ממעט לעסוק בשאלות חברתיות וציבוריות כלליות. נזכרות בו אמנם אומות וממלכות, אבל הן משמשות רק ברקע האחורי של הסיפורים, כתפאורה להתרחשות העיקרית של הגבורים שבחזית הסיפור ולמפעלם של האישים המתהלכים בספר, שהם האבות וסביבתם הקרובה. גם מלכים כפרעה ואבימלך מופיעים בסיפורי אברהם ויצחק רק כדמויות אישיות ולא בהקשר לתפקידם המלכותי.

רק בסיפורי יוסף אנו נחשפים לשאלות של הנהגת מדינה, וזאת בזכות העובדה שאחד הגיבורים החשובים של הספר, ואחד האבות החשובים של משפחת בית ישראל, יוסף הצדיק, התמנה למשרת המשנה למלך מצרים. גם סיפורי יוסף נוגעים ברובם הגדול ליחסים הפנימיים שבין בני המשפחה, ולקורות האישיות של יוסף עצמו, והחשיפה לתפקידו הפוליטי במצרים היא משנית. ובכל זאת, מתאפשרת הצצה להנהגתו של יוסף כשליט מצרים.

יש לשים לב לכך שהתופעה אינה מסתיימת בספר בראשית. גם כאשר יופיע עם ישראל כעם על בימת ההיסטוריה, וגם כאשר תנתן לעם ישראל תורה, חלק הארי של התורה יעסוק במצוות אישיות, בין אם הן מצוות שבין אדם למקום ובין אם מצוות שבין אדם לחברו. אין בתורה כמעט מצוות המסדירות את הנהגת האומה, ולכן יש קושי רב בימינו, כאשר חזרה הריבונות לעם ישראל במדינתו, לגבש הדרכה תורנית ברורה ומוסכמת לסדרי הנהגת המדינה המתחדשת. אפילו מצוות ציבוריות וחברתיות כשמיטה ויובל, נחלות וממונות, מנוסחות כמצוות אישיות ואינן מכוונות אל גורמי סמכות מדיניים כדוגמת המלך. מצוות המלך בספר דברים אינן נוגעות לסדרי השלטון, אלא לדפוסי ההתנהגות של המלך עצמו: לא ירבה לו סוסים וזהב ונשים, יכתוב לו ספר תורה, וכדומה. סוגיה זו מחייבת לדיון לעצמה ולא כאן מקומה.

השאלה המרכזית העולה למקרא סיפור שלטונו של יוסף במצרים, למראה אופן התנהלותו בשנות השבע ובשנות הרעב, היא: האם יש לראות בסיפור זה הדרכה ראויה ודגם רצוי של שליט המנהל בתבונה ובהגינות את ממלכתו בעת משבר קשה, או שמא סיפור זה הוא סיפור הצלחתו של נציג משפחת בית יעקב במצרים. אדם שבזכות המעלה השלטונית אליה הגיע הצליח לסדר למשפחת המהגרים העברית מגורים נוחים, תנאי מחיה מעולים, בזמן שכל הסביבה סובלת מחרפת רעב?

אפשר כמובן לטעון ששני הדברים עולים בקנה אחד, יוסף הצטיין בניהול המשבר, וגם יכול היה לאפשר פתרון נוח למשפחתו בנסיבות הללו. ועדיין, הצלחתו בניהול המשבר שזכתה לשבחים בפי פרעה, אינה בהכרח מופת להנהגה שלטונית ראויה. הפיכת כל מצרים לעבדים לפרעה אכן התאימה מאד לדפוס השלטון הריכוזי של פרעה, אך האם זו באמת היתה זו דרך הגונה לנהוג בעם המצרי, או ניצול של הרעב והתכנון הנבון של יוסף כדי לשעבד את המצרים באופן לא ראוי ולא מוסרי לפרעה?

יש מי שאומר, שמפעלו של יוסף הוא חטא – שעונשו היה בשעבודם של צאצאי משפחת יעקב לעבדות מצרים. אכן, תפקידו של השליט במדינה טוטליטרית הוא להיות "אב" ו"אדון" כפי שכינו אותו המצרים. מומחים לחקר המנהיגות מגלים שזו תופעה שחוזרת על עצמה בתקופות היסטוריות שונות ובמקומות שונים – עם במשבר כלכלי חריף מחפש את דמות המושיע ומוכן להשתעבד למי שיבטיח לו – וקל וחומר למי שיצליח לקיים – הצלה ויציאה מן המשבר. התופעה הזאת מתעצמת כאשר המנהיג הכל-יכול מנצל את הכוח שניתן בידי כדי להגדיל את שעבודו של העם התולה בו את יהבו. אחריתם של משטרים טוטליטריים שכאלו אינה טובה, וזאת בלשון המעטה. לפעמים הקריסה מתרחשת עוד בחייו של המנהיג המושיע, ולפעמים רק בדורות שאחריו, המנסים לשמר את השלטון בידם מבלי שיהיו להם היכולות האישיות שאיפשרו למנהיג להגיע להישגים אליהם הוביל את העם. אם מוסיפים למכלול הנתונים הזה גם את העובדה שהשליט הכל-יכול מנצל את הכוח שניתן לו גם כדי להיטיב עם הקרובים לו, התמונה מחמירה עוד יותר.

אם אכן נפרש כך את פעלו של יוסף במצרים, אנו עוברים מעמדת התפעלות לעמדת התנצלות: מה גרם ליוסף להתנהגות זו? מה מצדיק את דרך ההשתררות שלו על מצרים ועל העם המצרי? אפשר לומר להגנתו, שיוסף לא המציא את שיטת המשטר המצרית, היא היתה קיימת מקדמת דנא, כפי שניתן ללמוד מסיפור אברהם ושרה במצרים. יוסף פעל במסגרת שלטונית ותרבותית נתונה, סייע לה כמיטב יכולתו וכברכת ה' עליו, וניצל את הנסיבות גם כדי לסייע למשפחתו ולהגשים את החלומות. קריאה כזאת של סיפור יוסף מפנה את האשמה על מבנה השלטון המצרי מיוסף לפרעה ומן העברים אל המצרים. במובן הזה, סיפור יוסף במצרים אינו חורג מכלל סיפורי בראשית, לא זו בלבד שאין בו הדרכה כיצד להנהיג ציבור אלא הדרכה הפוכה – כיצד מתפקד "היהודי הנודד", בתוך ממלכה פגומה בהתנהלותה. במובן הזה, סיפורי יוסף מהווים הקדמה ורקע לסיפורי שעבוד

מצרים, בכך שהם מסבירים לתוך איזו מציאות הגיעו בני יעקב ברדתם מצרימה. הירידה למצרים היא התחלת המימוש של נבואת "ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה", והיא פרק ההיכרות הראשון עם המשעבדים והמענים. הרוע המצרי לא התחיל עם עלייתו של המלך החדש אשר לא הכיר את יוסף, אלא היה טמון באופיה של הממלכה הזאת ובדרך התנהלותה, הרבה לפני שכף רגלו של יוסף, העבד העברי הראשון, דרכה על אדמת מצרים.